

УДК 94(477).726.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-3-3>**Василь ХОМІЦЬКИЙ,**

orcid.org/0000-0002-9505-7266

здобувач кафедри всесвітньої історії і релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,

вчитель історії

Староолексинецької Загальноосвітньої школи I-III ступенів Тернопільської області

(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

СТАРООЛЕКСИНЕЦЬКИЙ ЗАМОК ВІД ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ДО ДУХОВНО-ОСВІТНЬО ЦЕНТРУ

У статті досліджується Староолексинецький замок, а також його продовжувачі історії: храм і школа. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння та узагальнення. Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджено системно замок, храм і школу в с. Старий Олексинець. Висвітлено особливості будівництва Староолексинецького замку. В процесі дослідження виявлено, якими зусиллями відбувалось будівництво, які трагічні сторінки історії прийшлося пережити мешканцям цього старовинного села: і набіги монголо-татарів, і загони Хмельницького, і Котовського, і розміщення царського війська, і прихисток для вояків УПА. Вражає вишуканий стиль замку, його ландшафтний дизайн. Роль фортифікаційних споруд і якість будівництва, були оцінені часом. В час коли люди задумуються альтернативними видами джерел енергії, на прикладі життєдіяльності Староолексинецького замку, вчимося: воду добували за допомогою вітряка, борошно мололи за допомогою водяного млина. Часи змінилися, але сила вітру і води: Ні! Окремо хочеться зазначити про якість староолексинецької цегли. Як в часи будівництва замку, так в новітні часи, староолексинецька цегла заслуговує уваги.

Храм св. ап. Андрія Першопокликаного, а до цього костел св. арх. Михайла стали візитівкою цього історичного місця. Йому прийшлося пережити як піднесення, так і упадок. З утвердженням Незалежності України, храм пережив своє відродження. З поселенням у храмі чудотворної ікони духовний потяг до храму зріс в рази. Милозвучні піснеспіви, молитва українською мовою стали для селян бальзамом душі. Віддані священники, стали вірними пастирями своїх парафій, вершителями церковної історії.

З постанням школи на місці палацу, а точніше в центрі замку – історичне місце ожило. На відміну від більшості замків України, це унікальний випадок де на замковій території бурлить життя, як духовне, так освітнє. Місце де вишукано проживали багатії, сьогодні знаннями багатіють учні. У незвідане і вічне ведуть компетентні педагоги. А уроки історії не дають забути історію замку. Де об'єднується духовне і освітнє, там утверджується вічне.

Ключові слова: замок, палац, фортеця, князь, костел, храм, училище, школа.

Vasyl KHOMITSKY,

orcid.org/0000-0002-9505-7266

Laureate at the Department of World History and Religious Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,

History Teacher

Starooleksinetska secondary school I-III grades of Ternopil region

(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

OLD OLEXINETSKY CASTLE FROM THE FORTIFICATION BUILDINGS TO THE SPIRITUAL AND EDUCATIONAL CENTER

The article examines the Old Lexine Castle, as well as its historical successors: the temple and the school. The research methodology is based on the principles of historicism, science, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison and generalization. The scientific novelty lies in the fact that for the first time the Old Oleksin castle, temple and school in the village have been systematically investigated. Old Oleksynets. In the course of the research, it was revealed what efforts were made to build it, what tragic pages of history the residents of this ancient village had to experience: Mongol-Tatar raids, Khmelnytskyi and Kotovskiy detachments, and placement of the tsarist army, and a shelter for UPA soldiers. The elegant style of the castle, its landscape design is impressive. The role of fortifications and the quality of construction were evaluated over time. At a time when people are thinking about alternative types of energy sources, on the example of the life of the Old Oleksinets castle, we learn: water was extracted with the help of a windmill, flour was ground with the help of a water mill. Times have changed, but the power of wind

and water: No! Separately, I would like to mention the quality of Old Oleksin bricks. Both during the construction of the castle and in recent times, the old Oleksin brick deserves attention.

Church of St. app. Andrew the First-Called, and before that the church of St. Arch. Mykhaila became the business card of this historical place. He had to experience both rise and fall. With the establishment of the Independence of Ukraine, the church experienced its revival. With the settlement of the miraculous icon in the temple, the spiritual attraction to the temple increased many times. Sweet-sounding hymns and prayers in the Ukrainian language became a balm for the souls of the villagers. Dedicated priests became faithful shepherds of their parishioners, executors of church history.

With the establishment of a school on the site of the palace, or rather in the center of the castle, the historical place came to life. Unlike most castles in Ukraine, this is a unique case where life, both spiritual and educational, is bubbling on the castle grounds. A place where the rich lived elegantly, today students enrich themselves with knowledge. Competent teachers lead to the unknown and eternal. And history lessons don't let you forget the history of the castle. Where the spiritual and the educational are combined, the eternal is established there.

Key words: *castle, palace, fortress, prince, church, temple, school, school.*

Постановка проблеми. Україна славиться замками середньовіччя, але мало хто знає, що жодна інша область нашої держави не має стільки тих твердинь, як Тернопілля. На жаль, не всі вони відновлені у красі й величі, як, наприклад Збаразький, чи Вишнівецький замки, не всі такою мірою збережені, як в інших європейських народів, або навпаки зруйновані, як наприклад Староолексинецький, чи Залозецький замки, які є пам'ятками нашої єдності з Європою. Події, що пов'язані з тими замками, не повинні зникнути з нашої національної пам'яті.

Автора статті давно привертають увагу замки. Але їхній стан в Україні вражає. Більшість зруйновані, а це наша історія. Вони як кровоточиві рани на українській землі. В європейських країнах (Україна є центром Європи), замки приносять прибуток місцевим бюджетам. Численні екскурсії туристів відвідують старовинні місця. Дивуються їх вишуканості, архітектурі, інтер'єру і екстер'єру, ландшафтному дизайну. Вивчають роль фортифікаційних елементів.

Староолексинецький замок, один із замків, яких обділила доля. Він зруйнований руками комуністів. Ця погань нічого доброго в своїй історії не зробила для народу. Її завдання було знищити все до основи, а згодом..., як співалось в пісні інтернаціонал. Сьогодні це місце було обліплене туристами, і до села була б швидкісна асфальтована дорога. І напрямом Вишнівець-Залізці гудів би від транспорту. А так затишшя, як після війни...

Аналіз дослідження. Староолексинецький замок гордість місцевих жителів. Ніхто більше як вони, не досліджували його історію. В дитинстві в пошуках незвіданого пробували дослідити підземні ходи, тощо. Потрібно відзначити особливу роль у науковому дослідженні місцевого вчителя історії, журналіста Шегеру Г. О., який зробив особливий вклад у дослідженні староолексинецького замку, храму, чудотворної ікони. Дубина О. М. завуч Староолексинецької школи, яка багато при-

клалась у дослідженні даного замку. Автору прийшлося об'єднати зусилля вищезгаданих пошуківців історії і вперше написати наукову статтю про Староолексинецький замок.

Виклад основного матеріалу. Тернопільщина – старовинний край, овіяний легендами і славою. Його багатотисячолітня історія відбилася в численних пам'ятках матеріальної та духовної культури.

На території області, до якої належать землі Південно-Західної Волині й Східної Галичини, було в різні періоди понад 170 середньовічних замків і фортець – третина фортифікаційних споруд України. Найбільшу кількість цих оборонних об'єктів зведено протягом XVI–XVII ст. (Бойко, Гаврилук, 2010: 3).

В доісторичні часи, місце, де розташоване сучасне с. Старий Олексинець., було дном Сарматського моря. Внаслідок горотворчих процесів море відступило і відбулося підняття суші, про що свідчать численні скам'янілі рештки морської фауни. Тут, в епоху пізнього палеоліту, серед лісових хащ, на берегах маленьких річок поселились наші пращури. Видатний науковець, археолог і дослідник Кременеччини Гаврило Іванович Чернихівський (Чернихівський, 1999: 97) у своїх дослідженнях зазначає, що по р. Горинь (у її верхів'ях) виявлено поселення первісних людей, а в урочищі Бабичин виявлено 2 кургани пізньої доби людства (Дем'янчук, 1985).

Місцевість, де розташувалося село, піднімається на 375 м над сучасним рівнем світового океану. Замкова гора, до якої прилягає центр села, піднімається на 52 м відносної висоти. Старий Олексинець простягається завдовжки 2,6 км – із заходу на схід та 1,8 км – із півночі на південь. Від центру села в різні боки розбігаються вулиці по спадистих пагорбах. По обидва боки доріг – садиби староолексинчан (Дем'янчук, 1985).

Зручність рельєфу, близькість води, а саме в центрі села збігаються три річечки-посестри: Іванка, Заломана і Добринь. З'єднавши свої

води, несуть їх у с. Устечко, щоб там злитися з р. Горинню, яка протікає північніше за три кілометри від села, а відтак, впадає у р. Прип'ять. Село займало вигідне географічне положення, адже було розташоване на перехресті жвавих торговельних шляхів із Почаєва на Збараж, із Вишнівця – на Залізці і Зборів. Родючий ґрунт сприяли заселенню території села нашими предками (Дем'янчук, 1985).

У сиву давнину тут існувало велике поселення землеробів і скотарів-дулібів. Місцевість вкривали дрімучі ліси, де проростали бук, дуб, сосна, береза, а в пониззі річок – зарості верболозу та вільхи (Дем'янчук, 1985).

Археологічні дослідження на території села не проводилися, але в процесі господарської діяльності люди часто знаходили залишки праці і побуту первісних поселенців (Дем'янчук, 1985).

У IV–III тисячолітті до н.е. наш край був заселений племенами так званої трипільської культури. Це ціла епоха у житті наших предків, яка характеризується високою культурою виробництва (як на той час) і охоплює значні простори сучасної України. Займалися трипільці землеробством і скотарством, полюванням та рибальством. Племена вели переважно осілий спосіб життя, гуртувалися у чималі поселення (Дем'янчук, 1985).

Із плином часу розширилися господарські і торговельні зв'язки. Одним із доказів цього є знахідки і дослідження, які були проведені у середині минулого століття Дністровсько-Волинською археологічною експедицією. Ця експедиція виявила біля села Івання римські монети, зокрема, імператорів Антоніана Пія (138–161 рр.) і Дідія Юліана (193 р.) (Дем'янчук, 1985).

Знахідки підтверджують, що давні жителі Середземномор'я підтримували зв'язки з країнами Східної Європи. Ця ж експедиція в урочищі Безодня та в інших місцях виявила гончарну і ліпну кераміку X–XIII ст., зокрема, рідкісні знахідки сірої лощеної кухонної кераміки з орнаментом, а також уламки грузил від риболовецьких пристроїв, брусків, глиняних дитячих іграшок, що свідчить про заселення території села у глибоку давнину (Дем'янчук, 1985).

Перші писемні відомості про с. Старий Олексинець є в «Историко-статистическом описании церквей и приходов Волынской епархии Кременецького уезда» М. Теодоровича (Теодорович, 1893: 147-148). Тут є згадка про те, що село належало до Збараського повіту і становило власність спочатку князів Збараських, а відтак Вишневецьких (Соломорецьких і Чарторийських). У дільничому акті князів Збараських-Солтана, Симона і

Василя та їх матері від 19 липня 1463 р. мовиться про передачу села у володіння дочки Олександри, а до цього власником села був брат Байди Вишневецького – Андрій Вишневецький. Свідченням цього є опис від 28 вересня 1546 р. з якого дізнаємося про маєтності «Олексинцы власная отчизна и дидызна князей Вишневецких, имене Крутнево, Лопушное, Бобровцы» (Реєнт, Коляда, 2017: 7). На честь Андрія Вишневецького село отримало назву – Андрієво, або Андрушівка. Коли, за згаданим вище дільничим актом, володаркою села стала дочка князів Збараських Олександра, село отримало нову назву – Олексинець на честь його власниці. Старий Олексинець Кременецького району вперше згадане у розподільчій грамоті 1463 р. як власність князя Солтана Васильовича (Шегера, 2003: 8-9).

Що ж до сьогоднішньої назви села існує легенда. Близько другої половини XV ст. в селі стрімко поширилась страшна хвороба – чума, яка нещадною косою смерті косила усіх. Незначна кількість вцілілих мешканців покинула нажиті у важкій праці господарства і переселилася на чисте поле за 4 км на захід і там заснувала нове село – Новий Олексинець, а покинуте поселення, таким чином, отримало назву Старий Олексинець. Кажуть, що село залишалось безлюдним в запустінні майже 30 років. Згодом окремі сміливці повернулися на покинуті місця і продовжили своїм буттям писати історію рідного села. Перед цим, як розповідає легенда, переселенці, що повернулися, знайшли юного орача-одинака, і він тричі оборав село волами, щоб горе і лихо оминали його. Частина селян залишалася жити у Новому Олексинці, таким чином і понині існують два села-сусіди (Шегера, 2003: 8-9).

В іншій легенді розповідається, що у давні часи у Старому Олексинці християнські й моральні норми життя були досить суворими, і найменше порушення й відступництво від них каралося громадою. Злодіїв, п'яниць, гультяїв і ледацюг, перелюбників і розбишак громада виганяла із села у чисте поле, де не було ні води, ні лісу. Щоб вижити, вигнанці були змушені важко працювати, спокутуючи свою провину перед громадою, повертатись їм у село заборонялося і, таким чином, появилось поряд два села, які існують і сьогодні (Шегера, 2003: 8-9).

Староолексинецький замок. Подальша доля наших предків тісно пов'язана з історією Галицько-Волинського князівства, яке виділилося з Київської Русі в результаті її ослаблення і феодальної роздробленості. Про жителів с. Старого Олексинця цього періоду писемних відомостей

немає. Князь Галицько-Волинського князівства Данило Романович Галицький був розумним і далекоглядним політиком, мудрим воєначальником і, знаючи, що його князівство не залишають у спокої войовничі сусіди (угри і поляки), з якими не раз велися воєнні сутички, а також і те, що зі сходу насувалося грізне лихо – татаро-монгольська навала, спішно укріплював військовою міццю свого князівства. В ланцюгу захисних фортець був і Старий Олексинець, що стояв на торговельному шляху Зборів-Залізіці-Вишівець. На найвищому пагорбі села була збудована фортеця з оборонними баштами, товстими дубовими стінами.

У середині XIV ст. Галицько-Волинське князівство розпадається і вся Волинська земля (у тому числі і Старий Олексинець) потрапляє під владу Великого князівства Литовського. Це тривало аж 200 років і наклало свій відбиток на історію нашого краю (Шегера, 2003: 8).

Етимологія слова «замок» – укріплене житло феодала доби середньовіччя. Використавши рельєфну зручність, на поч. XVI ст. князем Збаразьким у центрі села, на місці оборонної дерев'яної фортеці, що була знищена в часи початкового періоду боротьби проти татаро-монгольського іга, спорудили кам'яну фортецю. Будівництво фортеці (у селі її називали замком), лягло важким тягарем каторжних робіт, повинностей і знущання на плечі староолексинчан і селян з навколишньої округи (Шегера, 2003:10).

З усієї округи були зігнані знавці й умільці будівничої справи. Сотні селян були загнані в каменоломні, а староолексинецькі пагорби дуже багаті на поклади каменю-пісковика. Кожний парокінний господар був змушений три дні на тиждень підвозити з каменоломень обтесані камінні блоки до будови. На західній околиці села був збудований цегельний завод (ще і зараз глибокий вибалок за ставом називають цегельнею). Цеглу випалювали лише дубовими дровами, а для цього корчували навколишні ліси. Цегла вироблялася доволі високої якості – минули століття, а у стінах руїн замку ще і сьогодні зберігається цегельна кладка, та якість цегли, здається, невідкладна ні часові, ні кліматичним змінам. На околиці села була збудована і своя вапеленья. Із тесаного каменю будувалися фортифікаційні стіни замку із бійницями, кутові башти, а із цегли – житлові приміщення-хороми і підземні ходи сполучення по периметру замку, що мали таємні виходи далеко за його межами. Північно-західна частина будови споруджувалась на схилі крутого пагорба, а внутрішня частина доверху засипалась завізним ґрунтом, а це сотні тисяч фір землі

(Шегера, 2003:11). Загальний план замку бастіонного типу нагадував трапецію, у верхніх кутах якої були розміщені вежі у вигляді напівбастіонів, дещо висунуті наперед щодо північної стіни, а на південних – двоярусні чотирикутні вежі. Посередині східної стіни облаштували в'їзд з надбрамною чотирикутною вежею із зубцями. За зовнішнім периметром укріплення оточував глибокий рів (Бойко, Гаврилук, 2010: 62).

Кров'ю і потом наших пращурів був збудований за короткий час красень-замок. Фортифікаційна споруда розміщувалась на високім мисоподібнім виступі, що здіймався над річковою долиною. Після його завершення із заходу та півночі його омивали річка Заломана та її притоки. Згодом на місці їх злиття утворили став. З південної сторони замку, річка була перекрита високою греблею, містком і водяним млином, внаслідок чого утворився 10 га став, що обмивав усю південно-західну частину замку і у ньому, як у дзеркалі, відображувалась дивовижна споруда. Покрівлі висотних будівель замку були покриті червоною гончарною черепицею, житловий палац, що був розташований у південній частині замку, мав казкову архітектуру: високі і порівняно вузькі вікна були по периметру оздоблені вишуканим ліпним орнаментом, балкони і вихідні двері на них мали ошатні оздоблення. Триповерхова споруда створювала чудовий архітектурний ансамбль витонченої краси й усе це потопало в маєві густих крон декоративних дерев (Шегера, 2003: 11).

Замок мав форму видовженого прямокутника зі сторонами в 150 та 100 метрів. На двох південних кутах підносилися високі оборонні башти, що прикривали головний в'їзд у замок із центру села. На правій вежі (вже у пізніші часи) був влаштований великий вітряний двигун, що накачував до приміщення палацу з глибокої криниці воду. Стіни більшості кімнат і підлога палацу були оздоблені гарною керамічною плиткою, у палаці працювала каналізація. У замку було чимало льохів і ходів сполучення. Із центрального підвального приміщення один підземний хід вів аж у центр села, другий – в бік цвинтаря, а третій – аж до ставу (Шегера, 2003: 12).

Башта, що розміщувалась ліворуч при в'їзді у замок, мала круглу форму з вузькими продовговуватими бійницями, а головний в'їзд проходив під усією спорудою палацу і своєю формою нагадував вузький тунель, який закривався двома масивними дерев'яними брамами, обкованими залізними листами, а між ними була ще третя – решітчаста, металева. На західному і північному кутах замку стояли невисокі круглі вежі, у яких

постійно несли службу дозорні вартові. Права сторона замку (найбільш вразлива) була захищена довгою, 4 м товщини, кам'яною стіною заввишки 10 м. У центральній частині стіни була велика брама, також оббита кованим залізом. Упродовж верхнього ярусу стіни розміщувалися вузькі фортечні бійниці для вогнепальної зброї. Ліва сторона замку над стрімкими схилами, що збігали до ставу, була ще вищою, бо висока стіна переходила у другий ярус, де розміщувалися господарські приміщення, казарменні кімнати, склади, конюшні, кімнати для численної прислуги. Під цією стіною на вузьких терасах розміщувався фруктовий сад, між деревами росли кущі агрусу, смородини, малини (Шегера, 2003: 12-13).

По схилах пагорба до ставу була прокладена цементна доріжка з багатьма східцями, на дні ставу – облаштована купальня з високим парканом, а дно у воді вимощувалося дубовими дошками-брусками. Дбайливо доглянуті були батрацькими руками алеї з бузку, жасмину і квітів створювали захоплюючу картину чарівної краси, якою насолоджувалися вельможі. Парадна алея, що вела до замку, з обох боків була обсажена липами, окремі з них дожили до наших днів, їм уже понад 400 років, вони є свідками усіх історичних подій, що відбувалися при них (Шегера, 2003: 14).

Після Люблінської унії 1569 р. с. Старий Олексинець увійшов до Кременецького повіту Волинського воєводства й потрапив під пануванням Речі Посполитої. Це був тривалий період насильницького панування польських магнатів на нашій землі, пограбування українського народу, ополчення і окатоличення населення. Жителі села повинні були сплачувати великі податки, відробляти панщину, виконувати чимало інших повинностей. Це породжувало антифеодалні настрої селян, зростав опір грабіжникам. У XVI ст. замок належав князям Соломерецьким, згодом – Чарторийським, а у XIX ст. – генералу Гаврилові Жищевському та його синові. На замковій території згодом побудували палац у стилі ампір і храм в честь св. апостола Андрія Першопокликаного (Бойко, Гаврилюк, 2010: 62).

Одна із цікавих сторінок історії села пов'язана із періодом національно-визвольної війни українського народу проти панської Польщі під проводом Богдана Хмельницького. Порив до волі і свободи охопив тоді всі українські землі, дійшов цей клич і до Старого Олексинця. За переказами старожилів, староолексинчани організували і спорядили усім необхідним до військового походу цілу сотню козаків на чолі із сотником Гавриком та направили їх в діючу армію Хмеля, як з любов'ю

називали Б. Хмельницького його побратими. Ця сотня брала участь в усіх найвідоміших битвах, які відбувалися під проводом Б. Хмельницького, і навіть у штурмі Кременецької фортеці у вересні 1648 р. на чолі з Максимом Кривоносом (Шегера, 2003: 16-19).

Як відомо, союзниками Б. Хмельницького у визвольній війні були татари, але зрадивши його в критичний момент битви під Берестечком і покинувши поле бою, татари пішли нещадно грабувати і знищувати українські міста й села. Пограбувавши населення західних регіонів, вони влітку 1652 р. підійшли до Старого Олексинця. Звістка про наближення татарських мародерів поширювалася швидко і це дало змогу жителям навколишніх сіл і староолексинчанам вчасно заховатися за надійними мурами замку. Сподіваючись на легку перемогу, татари раз по раз кидалися на штурм замку, але захисники мужньо відбивали удари нападників. Після чергового невдалого штурму татари зібралися на перепочинок. За 300 м, за річкою, вони поставили великий намет для свого воєводи – татарського паші, розпалювали багаття, готували їжу. Оборонці замку спостерігали за зухвальцями, але нічого не могли вдіяти, бо були витрачені усі ядра до гармат. Тоді один гармаш, на ймення Андрій, вигадав таку хитрість. Він узяв сувій домотканого полотна, скатав його у своєрідний «снаряд», наскрізь промочив розігрітим воском, а коли він застиг – зарядив гармату і вистрелив. Постріл був досить влучним. «Снаряд» потрапив у центральну жердину-підпору, яка, падаючи, смертельно поранила пашу. Татари спішно зняли облогу, щоб похоронити свого воєначальника. За легендою захоронення відбулося за с. Свинюхи (тепер с. Очеретне) в урочищі Гнила Криниця. У могилу паші поклали більшу частину награбованого і зрівняли її із землею, щоб скарби не дісталися грабіжникам. Багато хто намагався знайти цей скарб, але безуспішно (Шегера, 2003: 16-19).

Після закінчення визвольної війни, за Андрусівським перемир'ям (1667 р.) між Польщею і Росією, наш край надалі залишився під владою Речі Посполитої. Почалися страшні гоніння на українську культуру, мову, православну церкву. Масовий процес окатоличення і ополчення українського народу став головною метою шляхтичів-окупантів. Плин часу залишає по собі слід: десь відбувалися події глобального значення, десь вершилися людські долі, а за мурами Староолексинецького замку час, здається, протікав у сповільненому ритмі. Атмосфера життя тут нагадувала повітря замкнутого підвального приміщення, що рідко провітрюється. Тут князували сімейні

клани Імеретинських, а пізніше – князів Кудашевих (ходили чутки, що сім'я поміщика Кудашева безпідставно і самочинно присвоїла собі князівський титул). Особливо в'їлася у пам'ять староолексинчан княгиня Кудашева, сварлива і до краю вередлива жінка, яка була жорстокою не тільки до прислуги і жителів села, а й до членів своєї сім'ї (Шегера, 2003: 20-25).

За переписом 1911 р., в селі проживало 1506 мешканців, була управа волості, двокласна школа, фельдшерський пункт, де працювала одна акушерка. У селі ще існувала державна горілчана крамниця і щомісячно проводилися ярмарки (Тутковський, 1915: 93).

У 1901 р. поляк Ф. Митковський купив у князя Кудашева маєток недалеко від села і 260 га землі. Маєток цей був побудований у фільварковому стилі й милував око подорожнього своєю красою та викликав співчуття до староолексинчан, бо великими зусиллями знедолених трударів ця краса створювалася. Пан Митковський, як розповідають старожили, був роботязим, дбайливим господарем, умів навіть власноруч попрацювати на різних роботах у своєму господарстві, але був скупуватий і ніколи й нікому не прощав боргів (Тутковський, 1915: 93-94).

Лихоліття I світової війни, що розпочалася у 1914 р., не обминуло і Старого Олексинця. Війна несла горе, пожежі, злидні і смерть мирному населенню, бо село стало прифронтовим. Через нього кілька разів проходила лінія фронту, коли почергово кожна сторона була то переможницею, то переможеною. Особливо жорстокі бої проходили по лінії Ушарової гори (це 6–7 км на захід від села). У село привозили багато поранених (тут розміщувалися два польові шпиталі), чимало поранених помирало від ран і їх хоронили у братських могилах біля храму і на сільському цвинтарі (Тутковський, 1915: 92-96).

Револуційні події у росії, що відбулись у 1917 р., застали фронт у нашій місцевості. Для захисту своїх інтересів від посягань завойовників по селах створюються загони самооборони. Такі загони були створені в Старому Олексинці, Свинюхах (Очеретному), Гніздичному та в інших селах. Особливо зазіхали на наші землі польські магнати. Українська багата земля не давала їм спокою. Використавши політичну нестабільність та революційну анархію в Україні, вони знову рушили на нашу землю, але тут зустріли опір патріотів, які стали на захист своєї Вітчизни. Ось як інформував командир 5-ої львівської піхотної дивізії польського війська в оперативному донесенні: «21 липня 1919 р. Біля Маєргарду (маєтку)

на південь від Старого Олексинця є постійний гарнізон, що нараховує близько 200 озброєних селян з с. Свинюх і с. Гніздичної. Щоб обстрілювати ці загони, командування 9-ої бригади наказало змінити теперішню позицію батареї» (Тутковський, 1915: 94).

Цей загін, до складу якого входив і загін зі Старого Олексинця, вступив у бій із регулярними польськими частинами за Башуками, біля Хомів. Бій ішов із перемінним успіхом, в оперативному зведенні вказується: «18 липня 1919 р. Для покарання за те, що селяни і більшовики, незважаючи на вимогу, не видали схопленого вчора Олейничука, підпоручика 38 піхотного полку Львівських стрільців, сьогодні ранком бомбардовано Олексинець і Башуки. Обидва села у вогні». Лихоліття війни завершилося підписанням Ризького мирного договору, за яким Західна Україна відійшла до Другої Речі Посполитої. В село знову повернулися пани Митковські, посилюється національний і соціальний гніт. Старий Олексинець стає центром гміни, яка об'єднує 15 сіл. Відкриваються служби управління (постерунок, податкова, земельна та інші). Великий склад гуральні перебудовується у приміщення семирічної школи з польською мовою навчання (Тутковський, 1915: 94).

Невдоволення селян політикою колонізації вилилося в акцію масового протесту в зв'язку з похороном місцевого жителя Івана Маляра, якого застрелили польські поліцаї за виступи проти режиму. Тіло покійного везли трьома парами вороних коней у супроводі вершників на сірих конях у національних одностроях та зі приспущеними синьо-жовтими прапорами, оповитими чорним крепом. Запрошений із смт. Вишнівця духовий оркестр грав траурні мелодії, а при опусканні покійного в могилу заграв «Ще не вмерла Україна». Після похорону розпочалися арешти учасників акції, а після суду трьох із них було відправлено у в'язницю. Однак придушити національні пориви селян не вдалося. Центром поширення ідей національного відродження стає заснована у 1929 р. у селі культурно-просвітницька організація «Просвіта». Поряд із цією організацією виникає й інша – «Сільроб», що перебувала під впливом КПЗУ (Револуційна боротьба, 1959: 46).

1 вересня 1939 р. з початком II світової війни настали нелегкі часи і для жителів Старого Олексинця. Поляки поспіхом залишали село, а вранці 18 вересня 1939 р. в село вступили радянські війська. Радянська влада провела розподіл майна, залишеного поляками, наділила землею малоземельних селян, але не забарилися і політичні переслідування та репресії проти «неблагонадійних».

Їх ув'язнювали, відправляли у Сибір, на Колиму. Більшість не повернулися. Це Лукіян Горобець, Василь Кулина (був в'їтом), Андрон Волянчук, Василь Гнида, Олександр Назаревич. А відтак, 2 листопада 1939 р. в село вступили німецькі війська. Німці запровадили на окупованих землях новий порядок, який важким тягарем ліг на плечі селян. Це і непосильні податки, і каторжні роботи в Німеччині, і костел, перетворений на місце ув'язнення військовополонених, і «чистки» села від євреїв, циган та від інших ненадійних осіб. У селі та в окрузі виникають загони захисту і самооборони. Оскільки їхнім сховом був ліс, то й називали їх «лісовиками». Їхнім бойовим хрещенням став напад у 1943 р. на німецьких прикордонників у Новому Олексинці (Шегера, 2003: 26-28).

У вересні 1943 р. жителі села стали свідками, а дехто й учасником, запеклого бою між загонами С. Ковпака, які поверталися із Карпатського рейду, і силами нацистів. У цьому бою німці понесли великі втрати, незважаючи на чисельну перевагу, а ковпаківці зуміли вирватися із оточення (Войцехович В. Сто днів звитяги. Київ, 1970: 219). Коли німці покинули село, над тими односельцями, які лояльно ставилися до ворога, було жителями села вчинено самосуд і, як акт непокори, спалено фільварок Митковського підпільниками ОУН (Черніхівський, 1999: 154). А відтак, на початку березня 1944 р. у село вступив великий загін воїнів УПА, який нараховував близько тисячі повстанців. У старовинному панському палаці (замку) розташувався штаб Енея. Зі штабістами перебував окружний провідник Леміш (Василь Кук). Руїни старого замку служили нам обсерваційним пунктом. В цьому селі наші медики давали нам, командирам (на всіх не вистачало вакцини), останню ін'єкцію проти тифу (Скорупський, 1992: 224). Затриматись тут вдалось недовго, бо вранці 18 березня у село прибули регулярні частини фронту 113-ої сибірської піхотної дивізії і 4-ї танкової армії (Шегера, 2003: 59).

У селі почали запроваджуватися радянські порядки. Кожен селянський двір повинен був сплатити позику, розміри якої наперед ніхто не знав. За несвоєчасну сплату податків, недоїмок і пені застосовувалися екзекуції, вивезення в Сибір і Казахстан. Загострилася боротьба також між українським підпіллям і більшовицькими винищувальними загонами «стрибків». Кожен день приносив страшну звістку і горе у сім'ї селян. Та й по закінченню війни поневір'янню люду не завершилися. До нашого часу оборонний рів зберігся лише з північного та східного боків. А відтак, від замкових споруд збереглися кам'яні стіни у

видляді літери «П», сторони якої розширюються донизу, висотою – 5–6 м, товщиною – до 1 м, а також два північних напівбастиони без бійниць і храм (Бойко, Гаврилюк, 2010: 62).

Храм св. Андрія Першопокликаного. Для поширення і зміцнення католицизму на Кременеччині в с. Старий Олексинець князем Чарторийським у 1756 р. був збудований великий, із цегельної кладки, костьол. Висота культової споруди сягає 28 м, довжина – 26,50 м і ширина – 16 м. Костел був збудований біля головного в'їзду в замок, на найвищому місці села (Шегера, 2003: 19).

Про методи окатоличення православних християн с. Старий Олексинець розповідають «Волинські відомості» від 16 травня 1868 р., які видавалися в друкарні Почаївської лаври. Священник скаржився, про те, що поряд з убогим дерев'яним храмом стоїть розкішний римо-католицький костел, в якому був встановлений орган, і в дні відправ органна музика з костелу своєю гучністю заважала проводити богослужіння в православному храмі (Волинські, 1868: 507).

Політика гноблення і утисків дала відчутні результати в усіх сферах суспільного життя, а особливо вражав збіднілий вигляд православних храмів. «Волинські єпархіальні відомості» за 1877 р. розповідають, що під кінець існування Речі Посполитої в православних храмах не було євангелій на престолах, апостолів друкованих, крім старих, старосвітських, писаних від руки (Волинські, 1877: 304).

В 60-х р. XIX ст. на приєднаних до росії землях ідеологи царизму почали планомірний і дієвий наступ на католицизм, який за тривалий час пустив в українську землю доволі глибоке коріння. За рішенням губернської влади Староолексинецький костел передавався в користування православної громаді. Через накладення контрибуції на селян, ремонт у храмі відкладався. Громада звернулася до керуючого Волинської єпархії за фінансовою допомогою і вимоги парафіян були задоволені. Також допомога надійшла від староолексинецького священника о. Івана (Буйницького) на перебудову костелу «близько 2000 карбованців сріблом». Після довгих шести років реставраційних робіт, у 1869 р. перебудова була завершена, і цього ж року храм в ім'я св. ап. Андрія Першопокликаного був освячений. У 1875 р. у ній був встановлений престіл в честь преп. Іова Почаївського. Почалось помітне відродження православної віри в селі (Волинські, 1881: 946).

У праці відомого дослідника Цинколовського О. знаходимо доволі цікаву інформацію, проте що в храмі св. ап. Андрія Першопокликаного зна-

ходила старовинна Острозька біблія 1582 р. та інші рідкісні стародруки церковного призначення (Цинколовський, 1986: 172-173).

Староолексинецький храм століттями славиться своєю Староолексинецькою чудотворною іконою Божої Матері. У книзі відомого волинського церковного дослідника Рожка В. зазначається, що з 1756 р. у храмі знаходиться чудотворна ікона (Рожко, 1998: 85-86). Під час богослужіння в 10 п'ятницю після Воскресіння Христового, старенький дідусь подарував ікону громаді зі словами: «Бережіть цю святиню». І з цього часу у храмі почалися діятись чуда різних оздоровлень (Шегера, 2006: 5).

У 1921 р. Старий Олексинець, як і вся Волинь, потрапив під владу Польщі. У 1938 р. польські молодики (у селі був районний центр) вчинили акт вандалізму – самочинно розбили двері храму й викинули на вулицю церковні речі: престіл, хрести, хоругви й поспішно почали переобладнувати храм у костел. У цей час парафіяни села вирішили передати чудотворну ікону в сусіднє село Кобилля (Шегера, 2006: 17).

Воєнне лихоліття 1939–1945 рр. залишили у спадок багато горя, але і у вічність забрали людей, які знали місце знаходження Староолексинецької ікони. Післявоєний час був страшний для церкви, адже вирувала антирелігійна пропаганда. Місцевий храм було переобладнано під зерновий склад, а відтак у клуб. З 1994 р. храм був переданий громаді, і 3 грудня цього ж року його було освячено. Він став діючим храмом УПЦ КП (Шегера, 2006: 17).

Із приходом на парафію прот. Миколая Шевчука в 1999 р. у храмі завирувало «українське відродження». Українська мова стала богослужбовою, церковний спів і змістовна проповідь творили духовний акорд. Співпраця місцевих сусідніх парафій у різдвяний час, наповняла стіни старовинного храму різдвяними колядками. Священник о. Миколай Шевчук надзвичайно перейнявся проблемою пошуку чудотворної ікони, і в 2005 р. ця ікона була урочисто передана у храм св. ап. Андрія Першопокликаного (Шегера, 2006: 17).

Протоієрей Миколай Шевчук проживав на парафії в Старому Олексинці і жив у повному розумінні цього слова храмом. За час його служіння на парафії більш як 22 роки, храм зазнав серйозних реставраційних робіт. Настоятель прагнув від душі, щоб до Староолексинецької чудотворної ікони був написаний акафіст. Його написав митрофорний протоієрей Василь Хоміцький, який розпочав за життя настоятеля 26 грудня 2019 р., а закінчив акафіст в передень 40 днів з дня пере-

ставлення прот. Миколая Шевчука 13–17 червня 2021 р. (митр. прот. Василь, 2021: 1-10).

Староолексинецька ЗОШ I–III ст. У результаті значних історичних подій загальноєвропейського масштабу – трьох поділів Польщі, яких вона зазнала через свою економічну і військову слабкість та агресивність сусідів, частина західних земель України (в тому числі Кременеччина) були приєднані до складу царської росії. Поступово відбувалось розшарування селян, виділялась купка багатих, які збагачувалися за рахунок праці збіднілих, ставали вершителями долі пригноблених, виділялись в побуті, тягнулись до статусу панів і дворянства. Серед цієї верхівки зростало прагнення до знань, до науки (Шегера, 2003: 12).

У 1815 р. в с. Старий Олексинець засновано двокласне училище, в якому навчалися переважно діти шляхти і заможних селян. Воно розташовувалося в одноповерховому будинку в центрі села, де сьогодні знаходиться шкільна майстерня. За адміністративною реформою в місцевому управлінні в 60-х роках XIX ст. у селі створюється Староолексинецька волость, яка увійшла до Кременецького повіту Волинської губернії, організовується волосна управа та інші заклади адміністративного управління. У селі відроджується початкова школа, відкриваються клуб і бібліотека (Шегера, 2003: 12).

У 1944 р. відбувся перший випуск семирічної школи, а в 1950 р. було відкрито середню школу, директором якої став М. Зозуля. А відтак, у 1966 р. на території замку була збудована нова двоповерхова школа, а приміщення старої школи переобладнали на гуртожиток для учнів. Великий внесок в облаштування нової школи вніс її директор Савчук М. Ф., а це було непросто, бо збудували школу на місці руїн замку. Двохповерхова середня школа, що розмістилась у центрі замку, стоїть на трьох льохах (два підземні переходи перетинають приміщення спортзалу), фасадна стіна школи, де розміщено центральний вхід, має глибину більшу, ніж її висота, бо при закладенні фундаменту будівельники натрапили саме на глибокий льох (Шегера, 2003: 12).

За час існування школи з її стін вийшло 1958 випускників. 72 учні закінчили школу із золотою медаллю. Пишається школа своїми випускниками, кандидатами наук: Миколою Штогрином, Раїсою Зінкевич, Ольгою Савчук, Богданом Заблоцьким.

Старий Олексинець подарував світові відому поетесу, скульптора і писанкарку – Оксану Лятуринську. У 1983 р. у Торонто вийшла її книга «Зібрані твори». Закінчував місцеву школу,

а потім тривалий час працював тут вчителем фізики депутат Верховної Ради України другого скликання Петро Швидкий. Старше покоління села пам'ятає і гордиться ще одним своїм односельчанином – генералом Олексієм Горлінським, кавалером найвищої державної нагороди США «Ордену Честі Легіону», професором, доктором технічних наук.

Варті пошани і поваги і ряд інших наших односельців та випускників школи. Це Володимир Бобрик, який став відомим військовим лікарем-хірургом, Василь Гук – професор, доктор економічних наук, Іван Пилиповець – підполковник, військовий авіатор, Олександр Усик – конструктор і випробовувач двигунів до космічних ракет.

Староолексинецька ЗОШ І-ІІІ ст. в новітній час перебуває в ошатному стані завдяки її директору Довгополюк Марії Арсентівні. При малому фінансуванні навчальних закладів, її вдалось регулярно проводити ремонти школи, подвір'я. З провадженням НУШ провести інтернет. В школі регулярно проводяться різного роду тематичні заходи пов'язані із українською історією і звичаями. Варта відзначити ще одну не маловажну сторінку шкільного життя, як шкільне харчування. У свій час видатний педагог Сухомлинський В. цікавився: як спав і що їв учень. Директор школи подбала і за кухаря і за асортимент меню. Кожного дня на телеграм приходять повідомлення і учні знають що буде в меню взавтра. Діти мріють і живуть шкільним рестораном.

З початком повномасштабної війни школа стала цехом виготовлення різного роду смаколиків для військових. Також руками вчителів і учнів відбуваються плетіння маскувальних сіток для фронту.

Але складне економічне становище в Україні, безробіття, бездоріжжя негативно відображається на молодих сім'ях в селі. Народжуваність дітей

бажає кращого. Школа трьох ступенів і згідно постанов міністерства освіти наповнюваність освітнього закладу має бути мінімум 150 учнів. Нещодавно повідомлено педагогічному колективу про реорганізацію школи у понижені ступеня. Враховуючи легендарну історію замку, храму і школи, дуже м'яко буде сказано: Шкода... Можна знайти важелі впливу і вирішення даної проблеми, бо від пониження, якість не покращиться і бюджет не наповниться, а українське село і його підрастаюче покоління, в переважній більшості жевріє, замість того, щоб жити. Економлячи на освіті і духовності, держава збільшує видатки на правоохоронну діяльність.

Висновки. Староолексинецький замок безпечно заслуговує уваги, адже із вище викладеного ми дізнались, яку колосальну роботу потрібно було зробити, щоб постав цей красень. Але більшовицька навала руками місцевих жителів знищила цей шедевр архітектури, фортифікації і мистецтва.

Будівництво храмів це ще одна особливість життєдіяльності людини на землі. Коли вдаються задуми, коли людина чогось досягає в житті, вона прагне після себе залишити щось святе, вічне. Поруч із красенем замком, постав величавий собор (костел) св. арх. Михаїла, як охоронця, а відтак підчас освячення православного храму після реконструкції католицького, отримав назву св. ап. Андрія Першопокликаного, як основоположника православ'я в Україні.

Знищення замку у цьому прекрасному куточку села, передувало грандіозній будові: будівництва середньої школи. Як на нашу думку це був правильний крок тодішньої влади, адже ніколи, допоки є школа і храм це старовинне місце не буде забуте. Рівень освіти місцевої школи, говорить сам за себе. Адже досягнення випускників цієї школи, це заслуга впершу чергу її вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В., Гаврилюк О. Замки Тернопілля. Тернопіль: ТОВ «Новий колір». 2010. 84 с.
2. Войцехович В. Сто днів звитяги. Київ, 1970. 313 с.
3. Волинські єпархіальні відомості. 1868. № 18. 16 травня. 601с.
4. Волинські єпархіальні відомості. 1877. № 13, 1 вересня. 577 с.
5. Волинські єпархіальні відомості. 1881. № 28, 10 червня. 958 с.
6. Дем'янчук Г. Біля витоку Горині. Прапор комунізму, 1985.
7. Митр. прот. Василь Хоміцький. Акафіст до Староолексинецької чудотворної ікони Божої Матері. Тернопіль. 2021. 10 с.
8. Реєнт О., Коляда І. Усі гетьмани України: Легенди. Міфи. Біографії. / Харків: Фоліо, 2017. 415 с.
9. Кравчук Л. Революційна боротьба на Тернопільщині 1917-1939. Тернопіль, 1959. 120 с.
10. Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся. Луцьк, «Медіа».1998. 356 с.
11. Скорупський М. Туди, де бій за волю. Київ, 1992. 280 с.
12. Теодорович Н., Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Почаев, 1893. 458 с.
13. Тутковский П. Антропogeографические этюды по Волини / Труды общества исследователей Волини. Т. XIII. Вып. I. К., 1915. 116 с.

14. Чернихівський Г. Портрети пером, статті, рецензії. Кременець-Тернопіль. 2001. 307 с.
15. Черняхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Історико-краєзнавче дослідження. Кременець. 1999. 216 с.
16. Цинколовський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Вінніпег. 1986. Т.2. 1200 с.
17. Шегера Г. Старий Олексинець в коротких історичних нарисах, переказах і легендах. Тернопіль. Лілея 2003. 109 с.
18. Шегера Г. Староолексинецька Чудотворна ікона Божої Матері. Тернопіль. Лілея 2006. 19 с.

REFERENCES

1. Boiko V., Havryliuk O. Zamky Ternopillia. [Castles of Ternopil]. Ternopil: TOV «Novyi kolir». 2010. 84 s. [in Ukrainian].
2. Voitsekhovych V. Sto dнів zvytiay. [One hundred days of struggle]. Kyiv, 1970. 313 s. [in Ukrainian].
3. Volynski yeparkhialni vidomosti. [Volyn diocese information]. 1868. № 18. 16 travnia. 601 s. [in Ukrainian].
4. Volynski yeparkhialni vidomosti. [Volyn diocese information]. 1877. № 13, 1 veresnia. 577 s. [in Ukrainian].
5. Volynski yeparkhialni vidomosti. [Volyn diocese information]. 1881. № 28, 10 chervnia. 958 s. [in Ukrainian].
6. Demianchuk H. Bilia vytku Horyni. [Near the source of the Horyn]. Prapor komunizmu, 1985. [in Ukrainian].
7. Mytr. prot. Vasyl Khomitskyi. Akafist do Starooleksynetskoï chudotvornoï ikony Bozhoï Materi. [Akathist to the Old Oleksynets miraculous icon of the Mother of God]. Ternopil. 2021. 10 s. [in Ukrainian].
8. Reient O., Koliada I. Usi hetmany Ukrainy: Lehendy. Mify. Biohrafii. [All Hetmans of Ukraine: Legends. Myths. Biographies] / Kharkiv: Folio, 2017. 415 s. [in Ukrainian].
9. Kravchuk L. Revoliutsiina borotba na Ternopilshchyni 1917-1939. [Revolutionary struggle in Ternopil Oblast 1917-1939]. Ternopil, 1959. 120 s. [in Ukrainian].
10. Rozhko V. Chudotvorni ikony Volyni i Polissia. [Miraculous icons of Volyn and Polissia]. Lutsk, «Media». 1998. 356 s. [in Ukrainian].
11. Skorupskyi M. Tudy, de bii za voliu. [To where the fight is for freedom]. Kyiv, 1992. 280 s. [in Ukrainian].
12. Teodorovich N., Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prihodov Volyinskoy eparhii. [Historical and statistical description of churches and parishes of the Volyn diocese]. Pochaev, 1893. 458 s. [in Russian].
13. Tutkovskiy P. Antropogeograficheskie etyudyi po Volyini. [Anthropogeographic studies in Volyn]. / Trudyi obschestva issledovateley Volyini. T. XIII. Vyip. I. K., 1915. 116 s. [in Russian].
14. Chernykhivskiy H. Portrety perom, statii, retsenzii. [Pen portraits, articles, reviews]. Kremenets-Ternopil. 2001. 307с. [in Ukrainian].
15. Cherniakhivskiy H. Kremenechchyna vid davnyiny do suchasnosti. Istoryko-kraieznave doslidzhennia. [Kremenech region from ancient times to modern times. Historical and regional research]. Kremenets. 1999. 216 s. [in Ukrainian].
16. Tsynkolovskiy O. Stara Volyn i Volynske Polissia. Vinnipeh. [Old Volyn and Volyn Polissia]. 1986. Т.2. 1200 s. [in Ukrainian].
17. Shehera H. Staryi Oleksynets v korotkykh istorychnykh narysakh, perekazakh i lehendakh. [Old Oleksynets in short historical essays, tales and legends]. Ternopil. Lileia 2003. 109 s. [in Ukrainian].
18. Shehera H. Starooleksynetska Chudotvorna ikona Bozhoï Materi. [Starooleksynetska Miraculous icon of the Mother of God]. Ternopil. Lileia 2006. 19 s. [in Ukrainian].